

АСҚАРОВА ШАҲНОЗА

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ТДШУ

Инглиз ва ўзбек тиллари фольклор матнларида такрорнинг структур-семантик таснифи

Аннотация. Мазкур мақола такрор стилистик воситасининг турли тил сатҳларидаги структур-семантик таснифи ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга бағишланган. Тил – маданият кўзгуси, унинг асосида нафақат инсон атрофидаги реал дунё, нафақат инсон ҳаётининг реал шарт-шароитлари, балки, бутун бир халқнинг ижтимоий ўз-ўзини англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, руҳияти, қадриятлар тизими, дунёни ҳис этиши, дунёқараши ўз аксини топади. Тил – маданият воситаси, қуроли. У тил соҳибининг лисон билан бевосита боғлиқлиги орқали унинг замиридаги дунёқараши, менталитетни, инсонлар билан мулоқотни, яъни миллат маданияти орқали, шу билгиз, алоқа бирлиги сифатида фойдаланилаётган мазкур тил воситасида инсон шахсиятини шакллантиради. Инсоний фаолиятнинг бир кўриниши сифатида тил маданиятнинг таркибий қисми ҳисобланиб, инсон ҳаётининг ишлаб чиқаришига оид, ижтимоий, маънавий каби жабҳаларидаги инсоний фаолиятнинг умумий натижаси сифатида аниқланади. Аммо тафаккур оламининг шакли сифатида, энг муҳими, муомала бирлиги сифатида тил маданият билан ёнма-ён туради. Айнан тилнинг ёрдами билан алоҳида шахслардан олинган билимлар бир-биридан фарқли бир неча тажриба ва билимларнинг турли-туманлигига қарамасдан, бир халқ ва бир маданият кишиларининг бир-бирларини тушунишлари имконини берадиган жамоа тажрибасига айланади. Инсон қадимдан атроф муҳитда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатини билдирган. Бу муносабат, аввало, турли хатти-ҳаракатлар, овозлар, эҳтирослар воситасида амалга ошган. Кейинчалик ҳис-туйғуларни сўзлар, сўз йиғиндиси, рақслар ифодалаган. Яна кейинроқ одамлар ўзларича дунёнинг, табиатнинг, ҳайвонлар, ўсимликлар, тоғлар, сувларнинг пайдо бўлишини изоҳловчи тўқима ҳикоялар ўйлаб топадилар. Ўйигитлар, қизлар муҳаббат қўшиқларини тўқийдилар. Қабила-уруғнинг мард ва жасур ўйигитлари ҳақида, уларнинг гаройиб қаҳрамонликлари ҳақида афсона ва ривоятлар пайдо бўлади. Буларнинг ҳаммаси ҳали ёзув маданияти вужудга келмасдан олдин жамоа-жамоа бўлиб яшаётган аҳоли ўртасида шўхрат топади. Бугунги кунда биз уларни “халқ оғзаки ижоди” деб аташга одатланганмиз. Тил, маданият ва фольклорнинг ўйғунлиги доимо изланувчилар эътиборини торттиб келган.

Таянч сўз ва иборалар: Тил, маданият, анъаналар, такрор феномени, фонема, морфема, лексема, синтаксис сатҳлари.

Аннотация. Настоящая статья посвящена структурно-семантической классификации стилистического средства повтора на разных языковых уровнях и определению их особенностей в языке. Язык – зеркало культуры, на основе которой не только реальный мир вокруг человека, не только реальные условия жизни человека, но и социальное самосознание целой нации, ее менталитета, национального характера, образа жизни, традиций, обычаев, психика, система ценностей, мировосприятие, мировоззрение. Язык – орудие культуры, оружие. Он формирует мировоззрение, менталитет, общение с людьми, то есть через культуру нации, а также через этот язык, который используется как единица общения, через прямую связь говорящего с языком. Как форма человеческой деятельности язык является неотъемлемой частью культуры и определяется как общий

результат человеческой деятельности в таких аспектах человеческой жизни, как производственная, социальная и духовная. Но как форма мыслительного мира и, что наиболее важно, как единица коммуникации, язык стоит бок о бок с культурой. С помощью самого языка знания, полученные от отдельных людей, становятся опытом сообщества, который позволяет людям одних и тех же людей и одной культуры понимать друг друга, несмотря на различный опыт и разнообразие знаний. Человек давно выразил свое отношение к событиям, происходящим в окружающей среде. Это отношение реализовывалось, прежде всего, через различные действия, голоса, страсти. Затем эмоции выражались словами, словосочетаниями, танцами. А потом люди придумывают выдуманные истории, объясняющие происхождение мира, природы, животных, растений, гор, воды. Ребята, девочки плетут песни о любви. О храбрых и отважных юношах племени, об их необычайном героизме возникают мифы и легенды. Все это по-прежнему набирает популярность среди населения, жившего в сообществах до появления письменной культуры. Сегодня мы привыкли называть их «народными устными творениями». Гармония языка, культуры и фольклора всегда привлекала внимание исследователей.

Опорные слова и выражения: Язык, культура, традиции, феномен повторения, фонема, морфема, лексема, уровни синтаксиса..

Abstract. The article is devoted to the structural-semantic classification of stylistic means of repetition in different language levels. Language is a mirror of culture, on the basis of which not only the real world around a person, not only the real living conditions of a person, but also the social consciousness of an entire nation, its mentality, national character, way of life, traditions, custom, psyche, value system, worldview, worldview. Language is a tool of culture, a weapon. It forms the worldview, mentality, communication with people, that is, through the culture of the nation, as well as through this language, which is used as a unit of communication, through a direct connection between the speaker and the language. As a form of human activity, language is an integral part of culture and is defined as the overall result of human activity in such aspects of human life as production, social and spiritual. But as a form of the mental world and, most importantly, as a unit of communication, language stands side by side with culture. Through the language itself, knowledge gained from individuals becomes a community experience that allows people of the same people and of the same culture to understand each other despite different experiences and diversity of knowledge. The man has long expressed his attitude to the events taking place in the environment. This attitude was realized, first of all, through various actions, voices, passions. Then emotions were expressed in words, phrases, dances. And then people come up with fictional stories explaining the origin of the world, nature, animals, plants, mountains, water. Guys, girls weave love songs. Myths and legends arise about the brave and courageous young men of the tribe, about their extraordinary heroism. All of this is still gaining popularity among the population who lived in communities before the advent of written culture. Today we are accustomed to calling them "folk oral creations". The harmony of language, culture and folklore has always attracted the attention of researchers.

Keywords and expressions: Language, culture, traditions, repetition phenomenon, phoneme, morpheme, lexeme, syntax levels..

Такроп феноменига турли соҳаларда фаолият юритувчи тилшуносларнинг эътибори тортилиши унинг кўпфункционалиги, ҳамда нутқнинг турли жанрларида кенг тарқалганлиги билан изоҳланади. Мазкур мавзунинг долзарблиги

эса такрорга бағишланган ишларнинг салмоғи камлигидадир. Тадқиқотчиларнинг фикрларига қараганда, такрор тил иерархияси тизимининг барча даражаларида учрайди. Гарчанд турли даражаларда учрайдиган такрорлар ўртасида мутаносиблик ҳамма вақт кузатилмаса-да, улар ўртасида яқин алоқа мавжудлиги шубҳасиз: юқори даража такрорларида куйи даража такрорларининг қўлланиши тез-тез учраб туради. Аксарият таснифлар замирида айнан такрор даражаси ётади. Ва улар аспектлар мезони асосида такрорнинг куйидаги турларига бўлинади:

- Фонема сатҳида – фонетик/товуш;
- Морфема сатҳида – морфема;
- Лексема сатҳида – лексик;
- Синтаксис сатҳида – синтактик.

Товушлар такрори деб муайян нутқ бирлиги, контекст доирасида такрорланиб келаётган товуш ёки товушларга айтилади. Бунда такрорланувчи элементларнинг ўзаро яқинлиги, зич жойлашганлиги муҳим роль ўйнайди.

Г.В. Векшиннинг фикрича, товуш такрори тилнинг асосий шаклий белгиси, чунки нутқ туғилиши давомида аввал ишлатилган товушлар табиий равишда қайтарилаверади. Бу фикрни инкор этиб бўлмайди, албатта. Айни пайтда, бу гаплар умуман нутқ оқимининг ҳосил бўлиш масалаларини ўрганишдагина қўлланиши мумкинлигини кўрсатиб ўтмасдан иложимиз йўқ. Бизни қизиқтираётган товуш такрори алоҳида ҳодиса. Бизни товуш (товушлар) муайян бир тизимда, қонуният асосида такрорланиши қизиқтиради. Шеърин нутқда фонемалар такрори одатий, бадиийликдан йироқ нутққа нисбатан ўзгача қонуниятлар асосида рўй бериши барчага маълум. “Оддий нутқ бу одатий нутқ, яъни муайян поэтик тартибга солинмаган нутқ. Шеърин нутқ эса қатъий қонуният асосида, шу жумладан фонема даражасида ҳам қурилган нутқдир”.

Дарҳақиқат, шеъринда, жумладан халқ оғзаки ижодиётида, товуш такрори муҳим аҳамият касб этади. Бунда товуш мазмунга бевосита дахлдор, гоё ташувчи муҳим сўзларни бўрттириб беради, бинобарин товуш билан мазмун уйғунлиги замирида ҳосил бўлувчи эффект ҳақида гапириш мумкин.

Товушлар қайси ҳолатларда ва қандай такрорланиб келишига қараб, шеърин нутқда такрорнинг куйидаги турлари ажратилади:

- аллитерация (ундош товушлар такрори);
- ассонанс (унлилар такрори);
- тақлидий сўзлар (унли ва ундошлар такрори);
- қофия (товушлар бирикмаси такрори).

Товуш такрорларига матнга ритм касб этувчи, унинг мусикийлигини таъминловчи элемент сифатида ёндашадиган тадқиқотлар билан бирга уларни сўз ясовчи восита сифатида ўрганувчи ишлар ҳам мавжуд. Бунда такрор икки турга бўлинади: 1) айнан такрор, яъни бир хил, ўзгаришсиз редупликация (*иланг-иланг, цеце*); 2) қисман такрор, яъни редупликация таркибида битта товуш ўзгариб келади (зигзаг, пингпонг).

Айнан такрор, ўзгаришсиз редупликация кичкинтойларни эркаловчи сўзлар ясашда, болалар тилини ифодалашда ишлатилади: ўзбекча *момо, дада, биби*, инглизча *bebe*. Бу тоифа такрорлар болалар она тилини ўзлаштиришида ҳам муҳим аҳамиятга эга: бундай сўзлар гўдак онгига она тилининг фонетик хусусиятларини, мусикийлигини сингдириш билан бирга талаффуз кўникмаларини ҳам шакллантириб боради.

Такрорнинг аспектли таснифидаги иккинчи тур – морфемалар такрори. Бу тилнинг асосий бирликларидан бўлган морфема, яъни сўзнинг грамматик (деривацион ёки реляцион) ёки моддий маъносини ташувчи қисмларининг такрори.

Морфемалар такрори, ўз навбатида яна икки турга бўлинади: ўзак ва кўшимча такрори. Ўзак такрори – бу бир ўзак-морфеманинг муносабат ва масофа қайтарилиши (дўстим *куён-куёнча*; *Чиройли* гуллар дераза остида *чирой* таратмоқда). Ўзак морфема такрори бир ва кўп маротабали такрор сифатида учраши мумкин. Аффиксли такрор – бу префикс, суффикс ва флексияларнинг бир матнда келадиган бир неча сўзларда турли инкор формаларни англатиши ҳисобланади (беҳабар, беписанд, бебабаб).

Кўшимчалар такрори аксарият ҳолларда сўзга янги грамматик маъно касб этса, ўзак редупликацияси унинг моддий маъносини ўзгартиради. *Мана қишлоқ, қоп-қора уйлар кўринаётир... негандир улар мисоли қора кулфатдан қорайгандек қоп-қора...*

Морфемалар такрори натижасида ҳосил бўлаётган реляцион маъно қисман бир хил сўзлар ўртасида ички корреляцион алоқа, яъни боғлиқлик борлигида намоён бўлади, «чунки такрорланаётган морфемалардаги айнан маъно умумий морфемадан ташкил топган сўзларнинг бирлигини таъминлайди».

Морфемалар такрори орқали ифодаланаётган семантик маънога келсак, улар синонимик ва антонимик редупликацияларда яққол намоён бўлиши мумкин. Синонимик редупликацияларда қисман ўхшашлик юзага келади, морфема умумийлиги билан характерланувчи бирликка ички “динамизм (ўзаро зиддиятли ҳолатда юз берадиган ҳаракат) касб этади, чунки синонимлар на маъноси билан ва на шакли билан мутлақ бир хилликка эга эмас.”. Масалан, бир хил сўз туркумларидан бўлган: *non-belief – unbelief* “эътиқодсизлик (диний) – скептицизм”; ва турли сўз туркумларига мансуб: *discomfort – uncomfortable* “ноқулайлик – ноқулай”. Семантик зидлашда (антонимлар билан) фақатгина шакллар ўхшашлиги қолади: *like – dislike* “ёқтирмак – ёқтирмаслик”.

Аспектли таснифга кўра навбатдаги тур – бу лексик такрор. Сиртдан қараганда, бу оддий, сўзнинг бутунлигича айнан такроридангина юзага келадиган ҳолат. Аммо тилшунослар мазкур турга маълум даражадаги ўзгаришлар (вариативлик) билан такрорланиб келувчи бирликлардан ташкил топган фигураларни ҳам киритишади.

Лексик такрорнинг семантик варианты Т.С. Щербинанинг фикрича, шакли мос, бир хил сўз туркумларига мансуб, аммо маъно белгилари билан

фарқланувчи сўзлар такрори натижасида вужудга келади. Олим бундай редупликацияни “мавзуий ва семантик боғлиқ бўлган лексик бирликлар такрори” деб таърифлайди. Семантик вариантга оид такрорларда қўшимча лексик белгилар мавжудлигини бошқа лингвистлар ҳам таъкидлашади.

Айтиш лозимки, лексик такрор ҳам мустақил, ҳам ёрдамчи сўзлар иштирокида вужудга келиши мумкин. Шундан келиб чиқиб, тадқиқотчилар лексик такрорнинг от такрор, феъл такрор, равиш такрор, предлог такрор, боғловчи такрор каби турларини ҳам ажратишади. Лекин ҳамма сўз туркумлари ҳам такрорда бир хил иштирок этмайди. Масалан, бу борада энг “сермахсул” сўз туркуми от ҳисобланса, сон редупликацияси жуда кам ҳолларда учрайди.

Тил системасининг тузилиши ҳақидаги анъанавий тасаввур, одатда, семантика даражасида ҳосил бўлади. Шу боис такрорнинг мавжуд таснифлари орасида ҳам семантик такрор (бир фикрни кетма-кет такрорлаш, қўлланилаётган турли лексик ва грамматик воситалар ёрдамида асосий фикрни ойдинлаштириш) тушунчаси юради.

Семантик такрор – бу шундай тил ҳодисасики, унда сўз бирикмаси, гап, умуман матнда ёки матнлар жамида ягона маъно бирлигини таъкидлаб боровчи, ёки ифодаланишда бир-биридан фарқланувчи элементлар оппозициясини англатувчи ягона семантик компонент такрорланиб келади. Семантик такрорлар такрор бўлаклари ўртасидаги алоқа формал ёки фақатгина мазмун жиҳатдан эканлигига қараб формал-мазмуний ва мазмуний такрорларга бўлинади. Р.А. Харитонова бажараётган функцияларига қараб икки хил семантик такрор борлигин кўрсатади: тематик индикатор ва альтератор. Тематик индикаторлар идентификациялаш (маъно бирлигини ифодалаш ва матнда мазмун жиҳатдан фарқланувчи сегментларни идентификациялаш) ҳамда коннектив (мазмуний яхлитлик матн бирлигини сақлаш) функцияларини бажаради. Альтераторлар юқоридаги функциялардан ташқари кумулятив (матнда мазмунга оид маълумотни йиғиб, кучайтириб бериш) ва модификатив (мазмуний ахборотга аниқлик киритиш, қўшимча қилиш, чуқурлаштириш ва кенгайтириш) функцияларни бажаради.

Баъзи муаллифлар лексик такрорнинг бир тури сифатида синтактик такрорни кўрсатишади. Такрорнинг бу тури баъзи лексик ва синтактик воситалар комбинацияси билан боғлиқ. Тадқиқотчилар қуйидаги лексик ва синтактик такрор турларини ажратишади: анафора, эпифора, ҳалқа такрор ёхуд рамка такрор, подхват. Таъкидлаб ўтиш жоизки, лексик-синтактик такрорлар муҳим таркиб тузувчи, ҳам маъно ўзгартувчи воситалар бўлиб, уларнинг аҳамияти айниқса халқ оғзаки ижодиётида кўзга ташланади. Жумладан, улар ритм яратувчи элементлар сифатида фольклорнинг деярли барча турларида асар бир маромда, ёқимли оҳангларда кечишини таъминлайди, мусиқийлик бахш этади.

Соф синтактик такрорга келсак, у синтаксисда сегментланган гапнинг алоҳида бир кўриниши сифатида, мустақил гапларни боғлаб турувчи ва

гаптадаги мантикий таркибни ўзгартирувчи восита сифатида таърифланади. И.М.Астафьеванинг фикрича, бундай такрорларнинг моҳияти шундан иборатки, “бир гапнинг синтактик тузилмаси кейинги гапта такрорланганда, ўзгача ёки қисман бошқа лексик воситалар қўшилганлиги билан характерланади.” Р. А. Лепина эса, бунақа ҳолатларда синтаксик қурилмалар ўзгаришсиз такрорланиши ҳам мумкин, деган фикрни билдиради.

Такрорланувчи бирикма ва гапларни, уларнинг структурасига қараб, от такрор, феъл такрор ва равиш такрорларга ажратиш мумкин. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, синтактик такрорда албатта икки ва ундан ортиқ ягона типли синтактик тузилма бўлиши шарт, одатда уларни параллель тузилма деб юритилади (“синтактик параллелизм” деса бўлади). И.М. Астафьева таъкидлашича тузилма(конструкция)ларни параллель деб юритиш учун улар учта шартга мос бўлишлари керак:

1. Параллель конструкциялар албатта бир хил миқдордаги бўлақлардан иборат бўлиши .

2. Параллель конструкция бўлақлари ўртасида бир хилдаги муносабатлар бўлиши.

3. Синтаксик такрорнинг барча конструкцияларида сўзлар тартиби, кетма-кетлиги бир хил бўлиши.

Қуйидаги мисолда юқорида кўрсатилган барча шартлар мавжуд:

Gone was the cocksureness, gone were the hopes – and what remained?

Айтиш жоизки, синтактик такрорда гаплар нафақат қисман, балки бутунича, ҳатто бир неча гаплар ҳам ягона конструкцияга эга бўлиши мумкин.

И. М. Астафьева синтактик такрорларнинг таркибига қараб, уларнинг қуйидаги таснифини таклиф этади:

- тўла параллелизм (юқоридаги уч шартга тўла мос келувчи);
- тўла бўлмаган (нотўла) параллелизм (шартлардан биттасига мос келмайдиган);
- нотўла (қисқа) ёйиқ параллелизм;
- параллель конструкцияларнинг синтактик функцияларига мос бўлмаган нотўла параллелизм;
- тескари (акс) параллелизм.

Параллель конструкцияларнинг муҳим жиҳатларидан бири – улар ўртасида муқим семантик алоқа мавжудлигидир. Бу алоқа умумий билан хусусий, маълум ва номаълум, сабаб ва оқибат каби категорияларни ойдинлашадиган маънони англатади. Параллель конструкциялар ва уларнинг мазмунини чоғиштиргандагина синтактик такрор пайдо бўлади. Такрорнинг эмоционал кучайтирувчи стилистик услуб сифатидаги моҳияти шундан иборатки, ифодага ўқувчининг мантикий ёхуд эмоционал характердаги таъсирини кучайтириши ҳамда алоҳида ҳис-ҳаяжон бериш мақсадига кўра, нейтрал синтактик меъёр орқали аниқ мақсадга йўналтириб, икки ёки кўп бора такроран ифодалаш натижасида юзага келади. З.П.Куликованинг таъкидлашича, такрор шундай тил

бирлигики, “нафақат маънавий ва семантик ахборот етказди, балки кўп ҳолларда гапирувчининг маълум бир ҳис-туйғуларини етказиб беришда эмоционал-экспрессив мазмунни ҳам қамраб олади”¹. Дарвоқе, бундай қарашда такрор икки асосий функцияни бажаради: кучайтирувчи-ажратувчи ва ҳиссий-экспрессив. Ҳозирги пайтгача мавжуд лингвистик тадқиқотлар таҳлилига асосланиб, такрор стилистик лисоний ҳодисанинг кўп функцияли предмети эканлигини таъкидлаш керак. Такрор шеърятда риторик услуб сифатида алоҳида ўринга эгадир. Чунончи, такрор қабул қилувчи шахсга нисбатан эмоционал-экспрессив таъсирни ошириш функцияси сифатида асосий стилистик функцияга айланди, матн оҳангдорлигининг нафосат функцияси, мазмунан долзарблиги ҳамда диққат-этиборни жалб этиш функциялари шулар жумласидандир.

Қўлланилаётган такрорнинг квант маъносига кўра, семантик функцияси; китобхонга матнни ифодалаш нуктаи назаридан прагматик функцияси; адабий бадиий матнни тушуниш ҳамда идрок этиш нуктаи назарига кўра когнитив функциялари ва ҳоказо мавжудлигини қайд қиламиз. Назаримизда ушбу функциялар ичида муаллифнинг адабий-бадиий асарини индивидуаллаштирадиган функция – такрорнинг стилистик функциясидир. Дарҳақиқат, такрорнинг стилистик функцияси ижодкорнинг ўзига хос стилидаги хусусиятларни аниқ образда тасвишлаб беришга йўналтиради. Ушбу функция ўз ичига – тасвирий-ифодавий, оҳангдорлик, ахборот берувчи, экспрессив, композицион ва ҳоказо турли вазифаларни қамраб олади.

Стилистик усул сифатида такрорнинг хоссалари китобхон ҳис-туйғулари ва кайфиятига ҳавола этилиб, унинг онгидаги мулоҳазаларни кучайтиради, мустаҳкамлайди. Шунинг учун ҳам, фикримизча такрорнинг асосий стилистик функцияси ўқувчи ёхуд тингловчига *кучли ҳис-ҳаяжон ва нафосатни сингдирувчи функциясидир*. Бундай таъсирнинг кучи нафақат товушли ва лексик мазмунга эга такрорланувчи бирликларда намоён бўлади, балки бир неча бор қўлланувчи у ёки бу тил бирликларининг мазкур контекстдаги алоқавий ва масофавий такрорланиши билан ҳам изоҳланади.

Шундай қилиб, алоқавий такрорларнинг асосий функцияси ўқувчи ёки тингловчининг бутун диққатини ифоданинг эмоционаллиги ва экспрессивлигига тортиш, шунингдек, матн оҳангини яратиш ҳисобланади. Ёнма-ён (биринчи гапнинг охири ва иккинчи гапнинг бошида) келган такрор сўзлар матн мазмунининг ривожи билан ҳамоҳанг ҳолда доимо янги ёки қўшимча маълумот беради. Ўзига хос кўпфункциялилиги ичида алоҳида ажралиб турадигани – масофавий такрордир. Улар вертикал қофияни юзага келтириб, шеърини образдаги ифодавийликни кучайтириш учун ёрдам беради. Масофавий такрорлар ҳам ёнма-ён (биринчи гапнинг охири ва иккинчи гапнинг бошида) келадиган такрорлар каби вертикал ёки горизонтал

¹ Куликова З.П. Повтор как средство экспрессивности и гармонизации поэтических текстов. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2007.

такрорларни вужудга келтириб, ахборот узатишда, шеърий асарларда тузилмавий-семантик алоқа ўрнатишда иштирок этади. Такрор стилистик воситасининг сўз ифодаловчи, фонетик, лексик, синтактик, семантик каби турлари ҳам мавжуд. Демак, у матндаги оҳангдорлик ва ҳиссийликни кучайтириш мақсадида бирликларнинг аниқ лисоний сатҳида ёки бир нечта сатҳларда қайта-қайта қўлланишини ҳам ўз ичига олади. Натижада шеър матнида яхлитлик, ягоналик ва гўзаллик юзага келади. Масалан:

In time the savage bull sustains the yoke,
In time all haggard hawks will stoop to lure,
In time small wedges cleave the hardest oak,
In time the flint is pierced with softest shower.¹

Такрор лингвистик адабиётларда айрим ҳолларда реприза деб ҳам номланиб, нутқ воситаси ҳисобланади. Улар зарур шароитда товуш, сўз, морфема, бир-бирига яқин синонимлар ёки синтактик конструкцияларнинг такроридан таркиб топади. Такрор нутқнинг бошқа воситалари каби фикрдаги ифодавийликни кучайтиришда анъанавий ва ситуатив маъно англатувчи режаларга асосланган ҳолда улар орасида туради, аниқ мақсадга йўналтирилган бир нечта нейтрал синтактик меъёрлар тушиб қолганда сўзнинг бир марта қўлланиши учун етарли бўлади. Яъни:

Букун кун бўлади: тоғ тепасида,
Япроқлар ялтираб турибди.
Букун кун бўлади: хурмо барглари,
Силкитмоқда енгил шабода.²

Таъкидлаш жоизки, такрор барча сатҳларда матндаги ҳиссийлик ва оҳангдорликни вужудга келтирувчи энг муҳим тамойил ҳисобланади. Насрда такрорга асосланган ритм кучли ҳиссий таъсир берса, шеърий матнда эса унинг ўта муҳим ритм ифодаловчисига айланади. Умуман такрор стилистик восита сифатида нафақат матннинг экспрессивлигини таъминлашда, балки уни тузишда ҳам фаол бирлик ҳисобланади. Таниқли олим А.Шомақсудов такрор стилистикасида тадрижий изчиллик ва мантикийлик асосида маъно-мазмуннинг кучайишини журналистикада тадқиқ қилган эди.³ Ю.В.Васильеванинг таъкидлашича, такрорланувчи сўзлар, фразалар, гап бўлаклари, период, ритмик шакл матннинг семантик муфассаллигини таъминловчи, бадиий матн элементлари орасидаги қўшимча семантик алоқани англатувчи бирлаштирувчи вазифани бажаради. Натижада такрор ўқувчини матн ривожига ёрдам берувчи мавжуд мазмундор ахборотни қабул қилишга олиб боради, унинг маъновий якунига олиб борди.

Маълумки, тилшунослик фанида азалдан такрор стилистик восита сифатида қўлланиб келинган. Дастлаб такрор воситаси риторик бирликлар

¹ *Thomas Kyd, the Spanish Tragedy, I, VI. 3.*

² Ҳамид Олимжон “Қора денгиз бўйларида”, Тўплам. 1984. 14-б.

³ А. Шомақсудов. Ўзбек тили стилистикаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 1983.

гуруҳига қўшилган. Қадимги Грецияда нотиклик санъати ривожланиши муносабати билан такрор нутқ беағи, унга ойдинлик, изчиллик ва мантикий яқун берувчи бирлик сифатида қабул қилинган. Тадқиқотчи Н.Т.Головкина нотиклик санъатида унга қуйидагича тасниф беради:

- сўзнинг бевосита тадрижий равишда такрорланиши (geminatio);
- сўзнинг яқка ҳолда бошланиши (anaphora);
- гапнинг боши ва охирида такрорланиши (symploce);
- такрорлаш учун алоҳида термин (repetitio);
- сўз бирикмалари такрорида улар қисмлари ўртасидаги боғлиқликнинг кучайиши (epanolepsis);
- аввал ёнма-ён, кейин эса алоҳида қўйилган такрор (epandos);
- турли морфологик шакллардаги сўзлар такрори (poliptoton);
- иккилантириш (anadiplosis) кабилар назарда тутилади.

Демак, такрор воситасининг турлари ривожлана бориб, ҳозирги адабий-бадий матнларида ҳам кенг қўлланилади. Айтиш лозимки, бу жиҳатлар тилшунос ва адабиётшунос тадқиқотчилар томонидан таҳлилий томонлама ўрганилмоқда.

Стилистика фанида такрор стилистик ҳодиса сифатида расмий мақомга эга бўлди. XX асрдан ҳозиргача такрорнинг эмоционал кучайтирувчи бирлик, композицион безак, қофия, матннинг муסיкийлиги ва уйғунлашуви; муаллифнинг бирликлар ўйини ҳамда унинг ўзига хос услуби кўрсаткичлари сифатида бағишланган тадқиқотлар кўпая бошлади. Бизнингча, ушбу терминга таъриф бериш вақти келди. Таниқли олим В.Г.Гакнинг фикрига қўшилган ҳолда, қуйидаги таърифни келтирамиз. Яъни: ўхшаш ёки бошқа тил бирликларининг атайин (товуш, морфема, сўз, бирор синтактик тузилма) бир марта қўлланиши билан кутилаётган маъно англашилмаганда, уларнинг формал ёхуд семантик тарзда икки ва баъзан ундан кўп бор (бир гап, абзац ёки бутун бир матн таркибида) акс этишига асосланган матн ифодаловчи усул сифатида такрор стилистик воситаси тушунилади.

Шундай қилиб, стилистик такрорга фикр билдириш жараёнида эмоционал-экспрессивликни кучайтириш, ундовни бўрттириш, нутқдаги маълум компонентларга урғу бериш, бир матн доирасида ритмик шаклга эга бўлган семантик макон яратиш билан зоя равшанлиги асносида таъсир кучини таъминлаш жиҳатидан муҳим восита сифатида қаралади. Бу лисоний ҳодиса эстетик вазифани ҳам бажариб, муаллифнинг эстетик қараишларини ифодаб беради. Чунончи, такрор стилистик воситаси орқали она тилимизнинг нақадар бой ва чексизлигини, имкониятлари эса беҳадлигини янада чуқур таҳлил қилиш мумкин. Демак, кўплаб тил воситалари каби такрор стилистик ифода воситаси нафақат эмоционал-экспрессивлик, матн ифодалаш, лисоний тежамкорлик каби функцияларни, балки сўз маъносини кучайтиришдек, уни қудратли нутқ қуролига айлантиришдек муҳим функцияларни ҳам

бажаради. Бу эса нутқнинг тингловчига таъсирини оширишида катта аҳамиятга эга бўлиб қолаверади.

Шундай қилиб, тематик индикаторлар матндаги айрим сегментлар ўртасидаги кетма-кетликни таъминлаб берса, альтераторлар эса матнда мазмун ҳаракатини, мавзу изчиллик билан очилишини фаоллаштиради.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, такрорланаётган ҳарф, бўғин, сўз, сўз бирикмаси, гап бўлишидан қатъий назар, улардан тингловчига нисбатан кучлироқ таъсир кўрсатиш, унда маълум воқеа-ҳодисага нисбатан хиссий қўзғалиш туйғуларини уйғотиш учун фойдаланилади. Такрор мусиқавий жумлалар сингари нутқни оҳангдор, таъсирчан ва жозибадор қилиш, шу йўл билан уларни тингловчи томонидан осонлик билан қабул қилинишида муҳим стилистик воситадир. Шу сабабли ҳам уни маълум маънода нутқ мусиқаси деб ҳам аташ мумкин. Демак, синтактик воситалар ичида такрор маъно кучайтиришда фаол экан. Бу восита нафақат ёзма нутқда, балки оғзаки нутқда ҳам кенг қўлланилади.

ШАМСИЕВА БАРНОХОН

Таянч докторант, ТДШУ

Таржима матнида маданият трансферини аниқлашда лингвомаданий ёндашув

Аннотация. Замонавий тилишуносликнинг янги тармоғи бўлмиш лингвомаданият-шунослик тилни нафақат билиш воситаси, балки миллатнинг маданий коди сифатида ўрганади. Олимларнинг инсон она тили призмаси орқали дунёни фарқли кўради деган гояси тадқиқотчиларда янгидан янги қўпгина тадқиқотларга қизиқиш уйғотмоқда. Лингвомаданиятшунослик фанида маданий ахборот ташиувчи тил бирликлари орқали тадқиқ қилинар экан, бундай тил бирликлари лингвомаданий бирликлар термини остида бирлашади. Масалан, реалия, эталон, концепт, лакуналар, стереотиплар, нутқий этикетлар лингвомаданий бирликлар ҳисобланади. Оламнинг лисоний манзарасини, маданиятнинг асосий концептлари мажмуи бўлган концептосферани, лисоний онгни тавсифлаш ҳамда тил эгаларининг миллий-маданий менталлигини акс эттирувчи лисоний бирликларни, нутқий мулоқотга хос бўлган миллий ижтимоий-маданий стереотипларни аниқлаш лингвомаданиятшуносликнинг асосий вазифалари ҳисобланади.

Маданият трансферининг таржима матнида намоён бўлишини ўрганишида лингвомаданиятшунослик нуқтаи назаридан ёндашиб таҳлил қилиш, тадқиқотда халқ тафаккури, унинг олами идрок этилишидаги ўзига хос жиҳатларини тилда акс этилишини ўрганишига ёрдам беради. Бадиий асар таржима қилинганда, ундаги гоялар, миллатнинг дунёқараши акс эттирувчи омилар ҳам таржима матнида рецепторга хос акс этади. Ҳар бир тил ўзи билан ўша миллат маданиятини акс эттиргани каби, таржима китобхони ҳам асарни ўз тилида ўқир экан, баъзи иборалар ўқувчини ўз маданияти нуқтаи назаридан асарни идрок қилишига, тасаввур қилишига ундайди. Яъни биргина матн турли халқлар, миллат нуқтаи назаридан турлича англаниши ва